

СЕМАНТЫКА СЛОВА Ў ПАЭТЫЧНЫМ КАНТЭКСЦЕ А. ПЫСІНА

Л. В. Прахарэнка

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: lydmilavaleriavna@gmail.com

М. М. Шаўчэнка

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: lydmilavaleriavna@gmail.com

Артыкул прысвечаны адной з важных праблем у філалогіі. Праведзена работа па выяўленні моўных сродкаў стварэння паэтычных вобразаў у творчасці А. Пысіна – аднаго з самых прыкметных беларускіх паэтаў другой паловы XX стагоддзя.

Частковы лінгвістычны аналіз даў багаты матэрыял для вызначэння ролі пысінскіх эпітэтаў, метафар, розных пераносных значэнняў слова ў паэтычным кантэксце. Звернута таксама ўвага на трапныя апісальныя выразы, лаканізм і змястоўнасць, ёмістасць і крылатасць паэтычнага выказвання А. Пысіна.

Змест разгледжаных вершаў А. Пысіна, характар іх лінгвістычнай інтэрпрэтацыі выключна важныя і ў плане выхавання ў вучняў (студэнтаў) пачуццяў грамадзянскасці, патрыятызму і іншых станоўчых якасцей асобы.

Ключавыя словы: эпітэт, перыфраза, параўнанне, аксюмаран, форма слова, фразема.

SEMANTICS OF THE WORD IN THE POETIC CONTEXT OF A. PYSIN

L. V. Prokhorenko

Candidate of philological Sciences, Assistant Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology,
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, the Republic of Belarus

M. N. Shevchenko

Candidate of philological Sciences, Assistant Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology,
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, the Republic of Belarus

The article is devoted to one of the important problems in Philology. Research was carried out to identify linguistic means of creating poetic images in the works of A. Pysin, one of the most famous Belarusian poets of the second half of the twentieth century.

Partial linguistic analysis gave rich material for determining the role of Pysin's epithets, metaphors, various figurative meanings of the word in poetic context. Also attention is drawn to the apt descriptive expressions, conciseness and richness of content, capacity and soaring poetic expressions of A. Pysin.

The content of the considered poems by A. Pysin and the nature of their linguistic interpretation are extremely important in terms of educating pupils (students) such feelings as citizenship, patriotism and other positive qualities of the individual.

Key words: epithet, periphrasis, comparison, oxymoron, word form, phrase.

Уводзіны

Тэксталагічны аналіз лірыкі А. Пысіна дапамагае лепш зразумець сэнс асобных вобразных малюнкаў твораў, раскрывае патэнцыяльныя магчымасці слоўнікавага складу мовы для ўдасканалення гармоніі ідэальнага і матэрыяльнага ў сферы паэзіі.

Мэты і задачы

Мэта артыкула – выявіць месца вобразнага слова ў кантэксце паэтычнага твора, яго значэнне ў змесце выказвання, характар значэння, семантычную спалучальнасць слоў вершаванага тэксту і інш.; на асобных творах прасачыць пошукі аўтарам патрэбнага слова для найбольшай сэнсавай дакладнасці і вобразнасці.

Метады і матэрыял даследавання

Былі выкарыстаны метады кантэкстнага і тэксталагічнага аналізу, апісальны метады. Матэрыялам даследавання паслужылі моўныя сродкі паэтычнага вобраза ў лірыцы А. Пысіна.

Вынікі і іх абмеркаванне

Чытаючы і перачытваючы вершы паэта, зноў і зноў міжволі ўзнаўляецца здзіўленне ўменнем лаканічна перадаць напружанасць падзей, сцісла апісаць адчуванні, навакольныя праявы свету, жыцця.

Высакавольтная спякота

Б'е ў скроні, бы электраток.

Ці ёсць там дзе на дне балота

Вады глаток? [1, с. 132]

Новазнойдзены эпітэт, параўнанне, гіпербала, рытарычнае пытанне – вось толькі некаторыя з тых згусткаў моўнай матэрыі, якая актывізуе мысленне, уяўленне.

Згусткам прыкладаў выкарыстання ў невялікім вершы моўнага матэрыялу ў багатым дыяпазоне выяўленчых сродкаў можна лічыць верш “Танцуюць недарэмна ўсё ж ад печы...” [1, с. 136].

Стылістычнае выкарыстанне фраземы *танцаваць ад печы*, перыфраза *вясковы чарадзеі* (пячнік), рытарычны вокліч *як ззяе печ*, адухаўленне (*заржэ* – польмя), метафары (*уздыбіцца агонь*, *легчы цагліне*), эпітэты (*святая цішыня*, *зняважлівая сажа*), аксюмаран (*без хмурынкі быў вясёлы твар*) – усе разам перадаюць багатую гаму радаснага перажывання будняга хатняга свята – першага запальвання агню ў новай печы.

Паэт у звычайным цяжэнні, плыні будзённага жыцця заўважае тое, над чым звычайна мы не задумваемся. Так, ён заўважае “*галоўкі клёнаў залатых*”, якія прабіліся “*праз шчыліны ўздыбленай панелі*” [1, с. 142]. Нялёгка ім, але яны паднялі “*сабой пліту асфальту і ўсе сляды, што кожны тут пакінуў*”, часта спяшаючыся “*на спатканне так, што мог Зямлі парушыць раўнавагу*”. Гумарыстычныя заўвагі пра парушэнне зямной раўнавагі, фантазія на конт падняццясяладоў, “*што кожны тут пакінуў*” і

ценяў “*хмар густых*” і г. д., выказаныя ў плане спакойнай медытацыі без асаблівых паэтычных адметнасцей. Хіба толькі можна адзначыць гіпербалу “*Зямлі парушыць раўнавагу*” і эпітэты *густых* (хмар), *залатых* (клёнаў). Тут праявілася майстэрства паэта звычайнымі словамі стварыць вобраз носьбітаў нязломнай жыццёвасці прыроды.

У вершах А. Пысіна шляхам арыгінальнага спалучэння слоў, выкарыстання розных тропай – сэнсавых пераносаў слоў часта зафіксавана глыбокая думка пра невычэрпнасць пазнання свету, шматграннасць пераўтварэнняў рэчаў і падыходаў да іх сутнасці “*ўладара прыроды*”.

У вершы “Я веру, быццам сваякам...” ёсць проста такі афарыстычная страфа:

Не ўсё яшчэ вядома мне,

Не ўсё вядомае адкрыта.

Хтось бачыць музыку ў сасне,

А хтосьці – новае карыта. [1, с. 150]

Калі пад музыкай (якую не бачаць, а чуюць) разумеюць музычны інструмент, то ўсё становіцца ў рад стройнай логікі: з адной і той жа сасны адзін робіць скрыпку, а іншы – карыта. І гэта агульнавядомая ісціна. Але сказана прозай.

У паэта дадзена ісціна набывае абноўленае гучанне і светлым промнем кранае сэрца чытача і пасяляецца ў яго свядомасці.

Помнячы “*радавых, што ў поўны рост ішлі ў атаку*”, лірычны герой паэта і ў мірным жыцці прама і непакісны, не можа стрымаць справядлівай ацэнкі негатывных праяўленняў у словах дзеянні, усведамляючы, што такая жыццёвая пазіцыя прыносіць неспакой і хваляванне.

О, слова, слова лабавое,

Нястрымнае, яно ляціць,

Пасля душа мая баліць:

Сказаў не так,

Сказаў не тое... [1, с. 281]

Слова тут не прамое, адкрытае, рэзкае, строгае і г. д., а лабавое. Вядомы спалучэнні *лабавы ўдар*, *лабавая атака*, *лабавы падыход*; *лабавое шкло*. Тут жа маем аўтарскі эпітэт з выразнай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай.

Шчыра выказанае слова не адлятае ўраз убок, а шматгранна перажываецца. Яно, *лабавое*, – *нястрымнае*. Гэты другі эпітэт дапаўняе першы з максімальнай выразнасцю і дакладнасцю. А яго сэнсавае і інтанацыйнае выдзяленне – сінтаксічная адасобленасць – запавольвае тэмп выказвання і гэтым звяртае на сябе асаблівую ўвагу чытача (слухача).

Далей дзеясловы *ляціць*, *баліць* – сугучныя, з апошнімі націскнымі складамі – выконваюць дваадзіную функцыю: семантыка першага дакладна адпавядае значэнню прыметніка *нястрымнае*; другі дзеяслоў набывае ў такім сусудстве адчувальную эмацыянальнасць. У цэлым мінімумам лексэперадаецца цэлая бура пачуццяў: хвалявання, перажывання, нервовасці і

г. д. Бо неадступна пранізвае свядомасць думка, што “сказаў не так, сказаў не тое...”. Гэты паўтор з умаўчаннем завяршае песнае для слоў і шырокае па змесце паэтычнае выказванне. Сваю ролю тут адыгрывае і фразема *душа баліць*.

Хоць у цэлым творчасць А. Пысіна належыць ваеннай тэматыцы, успамінам пра дні і дарогі Вялікай Айчыннай, таварышаў, паўшых і жывых, думкам пра лёсы сучаснікаў і нашчадкаў, дабро і зло, у яго знаходзяць месца і радасныя, светлыя падзеі і выпадкі, гумар і іронія.

Гаспадыня жмурыць вочы

І з усмешкай да свяціла:

Да зямлянкі неахвоча,

А тут, бач, як засвяціла! [1, с. 22]

Верш з чатырох строф вяпчаецца прыведзенай апошняй на радаснай і ўзнёслай ноце. Дасягаецца гэта рыфмоўкаю двух слоў: *свяціла-засвяціла*. Пры гэтым у свядомасці чытача ўзнікае аманімічная пара *свяціла* (назоўнік) – *свяціла* (дзеяслоў). Другою ноткаю ў жарце гучыць дзеяслоў *жмурыць*. А ў вуснах гаспадыні кароткая форма *неахвоча* падкрэслівае народную дасціпнасць, шчырасць і непасрэднасць.

Хоць характар А. Пысіна рашучы, акцэнтаваны на ваяўнічым сумленні, прыведзены верш па праву адкрывае збор твораў.

Паняцці *дабро* і *зло*, *святло* і *змрок* усім знаёмыя. Зразумела кожнаму з казак дзяцінства і тое, што дабро і святло перамагаюць зло і змрок. Але па-новаму, паэтычна-вобразна выказаная думка ўспрымаецца свежа, яна не дакучлівая, без ценю навязвання.

Два светлы ў памяці і змроку,

Мяжою – вастрыё ляза.

Ды я скажу святлу і змроку:

Добра больш сеецца,

Чым зла. [1, с. 205]

Прыведзеныя радкі пацвярджаюць сказанае, па-першае, выкарыстаннем аднародных членаў сказа з супрацьлеглым значэннем, па-другое, – вобраз вастрыя ляза ў якасці мяжы паміж палярнымі паняццямі – думка свежая і ўспрымаецца эмацыянальна: вастрыё ляза – рэч сур’ёзная.

Параўнанне, параўнальныя звароты – важны сродак моўнага выражэння.

Сцяжынка на радзіму,

Як нітка без вузла.

Вось яно, пысінскае параўнанне. Колькі трэба прайсці жыццёвых дарог, пераадолець цяжкасцей, каб так, адным назоўнікавым словазлучэннем, выказаць усю глыбіню вялікага сэнсу чалавечага быцця, шчымлівага пачуцця прывязанасці да родных мясцін. Дарога дадому – лёгкая, хоць можа быць і доўгаю, ухабістаю ці якой іншай па фізічнай характарыстыцы [1, с. 203].

Глыбокая лірычнасць, вобразнае бачанне свету, асобных праяў прыроды выклікала да

жыцця тонка падмечаны эпітэт у вершы “Рачулка рыжая ў пасцелі...” [1, с. 205].

Рачулка рыжая ў пасцелі

Заснула, як дзяўчо.

І душына ёй пасля мяцеліц –

Паказвае плячо.

Маленькая рачулка ў нізкіх берагах часта сапраўды рыжая, бо такую афарбоўку надае ёй балотная іржа, наяўнасць балотнай руды. І параўнанне *як дзяўчо* надае больш лірычнай каларытнасці: на адкрытым вятрам месцы снег не затрымаўся на гладкім лёдзе.

Надзвычай па-сучаснаму гучаць паэтычныя радкі А. Пысіна пра добры і благі пачатак у чалавеку, які з’яўляецца неадрыўнай часцінкай жывога свету, пра неабходнасць абачліва адносіцца да прыроды як асновы і будучага існавання чалавецтва.

Добрае даецца не аднекуль,

І благое – не ад цёмных траў.

Даўною зласлівасць к чалавеку

Шчаноком прымае ваўкадаў. [1, с. 225]

Эпітэт *цёмных* (траў) выступае з новым значэннем: *атрутных, ядавітых*. А першыя два радкі можна лічыць крылатым выразам, афарызмам. Гэта вынік назіральнасці і глыбокага аналітычнага асэнсавання жыцця чалавека і прыроды.

І далей з абуральнай іроніяй гаворыць паэт пра рэпутацыю чалавека ў іншых прадстаўнікоў жывога свету. Важную ролю тут адыгрывае інтанацыя, рытарычны вокліч:

Паспрабуй вярні цяпер давер’е!

Нават жаўтароты верабей

Перад паішчай зверга чысціць пер’е!

Ад цябе ж адлётвае далей.

Іронія выражаецца праз неадэкватныя паводзіны “жаўтаротага вераб’я перад паішчай зверга” і перад чалавекам: для вераб’я звер і чалавек – адваротныя паняцці.

Дарэчы, гэта тэма знаходзіць месца і ў творчасці іншых аўтараў:

І брыдка робіцца і горка,

Калі, пабачыўшы мяне,

Як апантаная, вавёрка

На ёлку з хвоі сігане. (С.Грахоўскі. Давер.)

Паэзія лірычна-светлага, лірычна-ружовага колеру характарызуецца таксама сваімі моўнымі асаблівасцямі.

Потым купіну даілі

Пад маўкліваю сасной:

Журавіны ў донцы білі,

Бы ружовы сырадой.

[1, с. 242]

Такія радкі гучаць звонка, шырока і бесклапотна-гарэзліва. Іншасказальнасць (*купіну даілі – журавіны бралі*), параўнанне (частае кіданне спелых журавін у вядро нагадвае струю ружовага малака). А сасна замілавана сцішылася над гэтай ідыліяй, яна – *маўклівая*, моўчкі перажывае радаснае сузіранне.

А яшчэ ж над усім гэтым ёсць воблакі і цені ад іх, ласкавае сонца.

Збоку там стаяла сонца.

Набягалі і пльлі

Цені возера па соснах,

Цені соснаў па зямлі.

У заключнай страфе – свае сродкі вобразнасці: метафары (*набягалі, пльлі* цені), паўторы.

У глыбокай медытацыі А. Пысін імкнецца пранікнуць розумам у тайны абнаўлення жыцця, як нішто зусім бяследна не знікае, выступае ў іншай форме існавання матэрыі. Адсюль іншасказальнасць, параўнанні: жыццё чалавека – цвіценне як касцёр, пакінуць сябе ў будучыні – сябе пасеяць па зярнятку.

Уздызем запаветным хоць на камні

І глыбока ўздыхнём касцёмі:

Жні, нашчадак, жні,

Касой касі

Толькі здуру не тапчы нагамі. [1, с. 268]

Аксюмаран *уздыхнём касцёмі*, гранічнасць выжывання (*уздызем хоць на камні*), прамы зварот да нашчадка і паўтор – *жні, жні, касі, не тапчы* як бы сумяшчаюць заўтрашняе з сённяшнім. І адным словам грубавата-іранічна абазначана просьба-наказ – *папярэджаннездур* (не тапчы нагамі).

Тонкая адчувальнасць магчымасцей спалучальнасці слоў для арыгінальнага, нестандартнага выражэння забяспечвае паэту стварэнне выключна прыцягальнай вобразнасці ў сваіх паэтычных радках.

Я гляджу праз гадоў павалоку:

Не гукнуць, не дагнаць, не дайсі.

...Усміхаешся блізка здалёку,

Як зялёная зорка ў лісі. [1, с. 273]

Стварэнне аксюмарана *блізка здалёку* (усміхаешся), які сам па сабе ўжо ўражвае, набывае яшчэ большую эмацыянальную афарбоўку дзякуючы градацыйнаму раду дзеясловаў з адмоўем *не*. Такую ж ролю адыгрывае і параўнальны зварот.

Вывады

Такім чынам, частковы лінгвістычны аналіз толькі малой часткі вершаў сведчыць пра шырокае выкарыстанне і разнастайнасць моўных сродкаў для стварэння высокапаэтычных вобразаў, уражлівых і запамінальных. Гэта ў першую чаргу пысінскія эпітэты: *крутая* (далячынь), *дрымотная* (пасцель), *бескапытная* (дарога), *высакавольтная* (спякота), *лабавое, адбеленае* (слова), *бяздомнае* (святло), метафары: *халадок* (бярозы), *заржэ* (польмя), *уздыбіцца* (агонь); перыфразы: *пайсіці* сваю дывізію (сканчыць зямны шлях былому салдату), *прынесці з дзялянак дарогу* (намаściць дарогу бяравеннямі), *птушыная босасць* (дзяцінства), *дрымотная пасцель* (пляж), *жалезныкцёр* (палаючы самалёт); фраземы, іх творчае выкарыстанне *душа баліць, танцаваць ад печы, гордзіеўвузел*; іншыя ўстойлівыя выразы: *шукать іголкуўстоже сена, хапаць зоркі з неба, хто з мячом прыйдзе, ад мяча і загіне*. Зьячымі пацэркамі ў вершах А. Пысіна рассяпаны амонімы, антонімы, каламбуры, аксюмараны (*высушваць вадой, блізка здалёку* (усміхнуцца), *трагедыі лірычны эпілог, не ўсё вядомае адкрыта*).

● Аналіз тэкстаў вершаў паказвае ўважлівы клопат паэта пра дакладнасць слова ў яго паэзіі. Многія сціслыя вобразныя выказванні А. Пысіна лёгка запамінаюцца, яны эмацыянальна-ўражлівыя і могуць успрымацца як крылатыя выслоўі.

Літаратура

1. Пысін, А. Збор твораў: у 2 т. / А. Пысін. – Мінск: Выш. школа, 1989. – Т. 1: Вершы. – 399 с.

References

1. Pysin, A. (1989). Zbor tvoraw: u 2.t. [Collection of works: Vol.2]. Minsk: High school.